

A dél-dunántúli délszláv (horvát, szerb és szórványos szlovén) bevándorlások nyelvi és néprajzi nyomai a földrajzi nevekben

5. rész*

3. A Sarosác-z-féle szerb vagy szlovén etnikai csoportba nem sorolt somogyi települések helynevei

Szita László településtörténeti kutatásaiból egyrészt fény derült arra, hogy Somogy megyéből már a törökdúlás idején elvándoroltak a szerbek, **Kisberényben** azonban maradtak szerb lakosok, másrészt pedig több somogyi községbe – horvát betelepülők mellett – szlovének is kerültek, akik anyanyelvüket és részben néphagyományaikat is hosszú ideig megőrizték. Úgy gondoltam, hogy az alábbiakban az érintett faluk szerb, illetőleg szlovén (vend) névadatait is bemutatom.

Kisberény: A falu török kiűzése utáni népesedéstörténetéről Szita a következőket fogalmazta meg: „Kisberény sem érdektelen népességi, nemzetiségi vizsgálatunknál. A török megszállást követően »szláv« lakosságot találunk a faluban. A 17. század legvégén szerbek által lakott település. A huszas években horvátok (vendek?) telepedtek be, majd újabb magyar zsellérek. 1724–28 között többségében szláv településként regisztrálták. Legrégebben négy »Rác« nevű családfőt írtak össze, akik nyilván a török alatt már itt élt szerbek voltak. A Radics, Tomics és az Aldeváč család is szerb volt” (Szita 1993: 23). A kisberényi szerb lakosság a következő helyneveket őrizte meg: 23/10. *Sodak* [K. P. ~] S, sz 23/18. *Hëldavistya* ~] S, sz 23/24. *Szkrányoma* : *Czskrányoma* [P. *Skranyajama*] Ds, sz 23/27. *Horoska* [P. ~ tó] S, sz 23/38. *Csehërka* : *Czejërka* [K. P. *Csajërka*] Ds, r, sz 23/39. *Jëlászka* [P. ~ tó] S, r, sz. Valamikor tó volt (SMFN. 107–8).

Több szerb telepítésű község Somogy megyében nincs. Ez azzal függ össze, amelyről a rác népnévvel keletkezett földrajzi nevek számbavételekor már szót ejtettem, hogy a Somogy megyébe került szerbek a 18. század elejéig elvándoroltak onnan (vö. Szita 1993: 6). Ez alól némiképpen csak Kisberény jelent kivételt.

A szlovének pedig a következő községekbe kerültek:

Gyugy: [K. P. ~ C. *Tót-Gyugy*] [...], „Tótygyugy 1718-ra, a század elejétől folyamatosan tekinthető vend betelepítéssel népes magyar–vend faluvá változott. Többségük a Muraközből érkezett. Akadt közöttük horvát Szlavóniából érkező jövevény. [...] Tótygyugy (Tott Gyugy) szláv lakossága a huszas évek végére meg-

* Az 1. részt, az összefoglalót és a bibliográfiát l. a Nyr. 2014/4. számában; a 2. részt a Nyr. 2015/1. számában; a 3. részt a Nyr. 2015/2. számában; a 4. részt a Nyr. 2015/4. számában közöltük.

szilárdult. A sokác–magyar falu kontinuos sokác családfői nevét az 1715–1728. közötti adószámbavételek alapján ismerjük. [...] Tótygyugy újabb összeírása a horvát–vend többségét mutatja továbbra is. [...] Néhány vend család és ugyanakkor magyar telepes is érkezhettek 1726-ban, mert 1725-ben még nem voltak a faluban” (Szita 1993: 12, 23, 28). [...] 15/13. *Topolaji út* U 15/26. *Rigica* [K. P. ~i d] S, r 15/39. *Druzsina* [C. P. *Duzsina*, sz. K. *Duzsinai*] S, sz 15/52. *Percsina* [C. ~ P. *Persina*] Do, sz, szó 15/71. *Topola* [C. ~ i, sz] S, sz, r – **Lengyeltóti**: „Lengyeltóti magyar–horvát népességű település. Negyvenhárom magyar és huszonegy horvát háztartást találunk a faluban. A horvátok egész és fél telkes jobbágyok, a magyarok között az újonnan települtek zsellérek. [...] Lengyeltóti magyar–szláv faluként ismert 1724–1725-ben. A századvégi forrásokban „illir” jelzővel illették, amely a horvát (sokac) népességet takarja. Fényes is „tót–magyar” falunak ismerte, amely a vend jelleget is jelzi. [...] A folyamatosan szereplő családnevek a horvát–vend együttélést mutatják. Horvátok: Brandanovics, Bra(o)darić, Baleari, Sustoević, Pantelić, Gallović, Radić. A vend családok: Verpolajecz, Habjan, Timpa, Suttar, Hagyan (Hagyon), Matura, Lessa, Tumpak (Tumpek). Az elvándorlás kisebb méretben most is megfigyelhető, de újabb horvát és vend betelepülés is (Szita 1993: 12, 23). [...] 18/167. [C. P. J. *Kratina*]; 18/188. *Rágnica* [K. P. J. ~] Ds, e. Az uradalom nyugdíjas cselédeinek házai voltak itt. 18/211. *Glavicai-rét* [C. *Glavitzai alja*...] Vö, r 18/223. [C. *Tapolya, Gáj, Gáji sz, l, r* P. J. *Topolya, Gáj*]. 18/255. *Rustyagáti-dűlő* [C. P. J. *Rustyagát*] S, sz, r – **Somogyvár**: „Somogyvár magyar–horvát település, amelyben ötvennégy adófizető háztartást találunk, ebből tizennégy horvát volt. Érdekes, hogy Mathias Wolfgang német telepes egymaga élt itt, s még a század hetvenes éveiben is létezett a család Somogyváron. [...] Somogyvárra vonatkozóan újabb adatokat ismerhetünk meg 1725-ben. Igen népes magyar–vend–horvát falu. Joannes Horvatról megjegyzi a conscriptor, hogy idegen és Stiriából telepedett le a faluba. Georg Trapul, Mark Simovics, Vitus Polistrak, Markus Fertity (Ferecsity) vend jobbágyok voltak, akik azonban »régii lakók«, szemben a Siva, Allikics, Pavelics, Galics horvát famíliákkal, akik »Neo popul. In Somogvar...«. Később elég erős elvándorlás regisztrálható Somogyvárról, s a század végére főleg a vend lakosság maradt meg a magyarság mellett” (Szita 1993: 8, 23). [...] *Cěrnadula* [C. *Czernadola*, e P. *Csernádolai e*] Ds, e, sz 28/56. [C. *Csigánitza, Klokositza, Grenya, Lépja*, sz, r] 28/74. *Kurjáki* [C. *Kuriaki*, sz, r P. *Kuriák*, határrész] S, sz 28/93. *Věliga* [C. *Velika Gustja* K. *Török d*] Ds, sz 28/104. *Szentésica : Bicskei-rét* [C. *Szentesitza*, r] S, r 28/161. *Drěnya* [C. ~, l] S, r, l 28/204. *Grablina* [C. *Grablina*, e K. *Vámosi*] S, sz 28/216. *Öreg-Szávica* [C. *Szavitzai Bozot*] S, e. – **Tarany**: „Tarany változatlanul vend-magyar helység. Névelemzések is alátámasztják más írott forrásainkat, amelyek ugyan később keletkeztek, s Tarany vend lakosságát a török utáni telepítéstől kontinuosnak tartották. 1710-es évektől a faluban található legrégebbi vend famíliák [...] valamennyien a Mura vidékéről telepedtek a faluba” (Szita 1993: 35). [...] *Tarany* [C. K. P. ~] A hagyomány szerint régen a határ *Zidina* nevű részén volt a község *Pétörfalu* néven; ezt a törökök elpusztították. 1735-ben a Mura menti falvakból vendeket telepítettek ide. A környékeliek Taranyt *Tagsega*, a taranyiakat *tagsegaiak* néven emlegetik. [...] 219/33. *Trata* Utcarész. Az adatközlők szerint jelentése: gyöp.

Régen libalegelő volt. 219/101. *Szénégető* : *Pepelárnyica* S, sz. Régen egyesek szerint faszenet égettek, mások szerint hamuzsírt főztek itt. 219/126. *Gabre* : *Gabrák* [...] Egy gyertyánfa (vendül *gabre*) volt a közelében. 219/143. *Liptya* S, sz. Egy hársfa (vendül *liptya*) van a közelében. 219/174. *Topolgya* : *Topolgyai-dülő* : *Toporgyai-föd* [...] Régen sok hársfa (vendül *topolgya*) volt itt. 219/182. *Visë szëlo* : *Falun-föllül-dülök* : *Faluvégi-födek* [C. *Gyalog uti* K2. *Farkas mező*] [...] A falutól közvetlenül északra fekszik. 219/188. *Mocsila-tó* T. Régen kendert szoktak itt áztatni. (*mocsila* = áztató). 219/207. *Birkás-Nica* : *Birkás-Nicai-rét* [...] Magyarul: birkaakol. Egy juhakol volt itt régen. 219/260. *Lënovëscsai-árok* Lent szoktak áztatni benne (*lenovescsa* = lenáztató). Stb. – **Táska**: „Táska kétharmada magyar jobbágy, akik különböző somogyi falvakból vándoroltak a faluba, egyharmada vend, kevés szlavóniai horvátal” (Szita 1993: 12). [...] 25/14. Szilványa [C. Szilvás P. Szilvány, sz] Fr. Nem régen épült be, azelőtt szántó volt. 25/50. Mijáka [C. Mljáka, sz P. Aljáka, sz] V, mo 25/54. Krëtina [...] S, sz 25/56. Szigéca : Gyërtyános [C. P. Gustya mellék] S, sz, r. valamikor erdő volt. 25/57. Gázsnya [C. P. Gásnya] S, sz 25/59. Boróca Do, szö 25/62. Mëdvogya-patak : Mëdvogyai-árok Cs 25/84. Sztaza [C. P. ~, r] 25/90. Mëdvogya [C. ~, l, e] Ds, sz 25/98. Krëcsavina [C. P. Kercsavina, sz] Ds, sz 25/104. *Rasztina* [C. ~, l, r] S, r. – **Vése**: [...] – A hagyomány szerint a falu régi neve *Csokmány* volt, és a mai Csokmány-dülőben feküdt. A törökök elvonulása után a Vésey család telepítette be vend és horvát lakókkal, *gudócok*-kal, azóta nevezik Vésének. 109/2. *Bugyás* : *Szabadság utca* [Szabadság u.] U 109/35. *Andërka* Ds, r 109/74. *Kert-ajjai-dülő* : *Kert-allai-dülő* : *Bugyás* [C. K. P. *Kertallyai*] Ds, sz, r. Az uradalom szérúskertjét nagy tölgyfák szegélyezték, és a nép a makkot nevezte *bugyá*-nak. 109/108. *Málok* Ds, sz, r 109/143. *Koták* [C. ~ K. P. ~ i] S, sz, e, l (SMFN. 86, 95–6, 112–3, 122, 124–5, 247–8, 281, 283–4, 287–8, 303, 328, 330–1, 717–8, 720–3, 782–3).

A fentiekben felsorolt, egykoron *szlovén* (*vend*) nyelvet is beszélő somogyi települések nyelvi-etnikai összetétele nem egységes, föltételezésem szerint csupán kisebb különbségeket mutat. Ennek oka elsősorban településtörténetükben és nemzetiségi összetételük arányaiban rejlik. **Gyugy** sokáig horvát–vend többségű volt, és elődeik elsősorban a Muraközből és horvát Szlavóniából költöztek be. **Lengyeltóti** és **Somogyvár** pedig viszonylag nagyobb népességű, háromnyelvű (magyar–horvát–vend) települések, az utóbbinak történelmi múltja különösen jelentős. **Tarany** magyar–vend nyelvű község, amelynek szlovén lakossága a Muravidékről települt. **Táska** népességének nagyobb része odavándorolt somogyi magyarokból alakult ki, majd vendek és kisebb számban horvátok költöztek hozzájuk. **Vése** községbe a törökdúlás után kerültek a magyarok mellé vendek és horvátok, akik a többi településsel együtt – Király Lajos szerint Táska község kivételével (l. erről 2003: 24) – két-három évszázaddal ezelőtt elmagyarosodtak, földrajzi neveikben azonban – községenként különböző mértékben – néhány szlovén (*vend*) nyelvű példa is található. Ezeket az alábbiakban sorolom föl.

Gyugy: 15/13. *Topojai út* U 15/71. *Topola* [C. ~ i, sz] S, sz, r. – **Tarany**: 219/33. *Trata* Utcarész. Az adatközlők szerint jelentése: gyöp. Régen libalegelő volt. 219/103. *Tranya* S, sz. Sok kőkenybokor (a helyi szláv nyelvjárásban *trnya*) van a közelében. 219/137. *Gabërgya* : *Gabërgyai-erdő* : *Keleccsö-erdő* [C1:

Gyertyánosi K1: *Felső Gabirnya* K2: *Felső Gabernya*] S, Vö, le. Régen sok gyertyánfa (vendül: *gaber*) volt itt; ez a község keleti legelőerdeje. 219/126. *Gabre* : *Gabrák* [...] Egy gyertyánfa (vendül *gabre*) volt a közelében. 219/143. *Liptya* S, sz. Egy hársfa (vendül *liptya*) van a közelében. 219/174. *Topolgya* : *Topolgyai-dülő* : *Toporgyai-főd* [...] Régen sok hársfa (vendül *topolgya*) volt itt. – **Táska**: 25/14. *Szilványa* [C. *Szilvás* P. *Szilvány*, sz] Fr. Nem régen épült be, azelőtt szántó volt. 25/50. *Mijáka* [C. *Mljáka*, sz P. *Aljáka*, sz] V, mo 25/54. *Krětina* [...] S, sz 25/56. *Szigéca* : *Gyertyános* [C. P. *Gustya mellék*] S, sz, r. valamikor erdő volt. 25/57. *Gázsnya* [C. P. *Gásnya*] S, sz 25/59. *Boróca* Do, szó 25/84. *Sztaza* [C. P. ~, r] 25/90. *Mědvogya* [C. ~, l, e] Ds, sz 25/98. *Krécsavina* [C. P. *Kercsavina*, sz] Ds, sz 25/104. *Rasztina* [C. ~, l, r] S, r (SMFN. 86, 112–3, 718, 720–1).

A felsorolt helynevek szlovén nyelvűsége kissé bizonytalan, amelynek több oka is van. Részben az, hogy a *somogyi szlovének* – az odatelepült horvátokhoz hasonlóan – legalább két évszázaddal ezelőtt elmagyarosodtak, és ennek következtében az egykori bel- és külterületei nevek megváltozott hangalakban maradtak fenn a helyi lakosság névhasználatában. Másrészt az is bizonytalaná teszi nyelvi megítélésüket, hogy az ide tartozó községek egy részében horvátok is laktak, továbbá áttelepülésük részben a Muravidékről vagy pedig horvát Szlavóniából történt. Továbbá föltevésem szerint valószínű, hogy bizonyos horvát és szlovén nyelvjárások között csak kisebb eltérések vannak, és ezeknek ismerete híján nem igen tudtam eldönteni, hogy a hat község névadatai közül melyek vend nyelvűek. Így például **Vése** község helyneveiben a 109/2. és a 109/74. számú *Bugyás* név található, amely a helyi nyelvjárásban (a földrajzinév-gyűjtés idején még) ismert 'a tölgyfa termése' jelentésű *bugya* valódi tájszóra vezethető vissza. Nem találtam adatot rá, hogy a *bugya* horvát vagy szlovén (vend) eredetű-e. Bármelyik lehet, hiszen Vésére horvátok és vendek egyaránt bevándoroltak. Annak alapján, hogy az egykor horvátok lakta somogyi helységek névadatai között is vannak olyan elnevezések, amelyek nagy valószínűséggel ezzel a tájszóval függenek össze, ezért a *bugya* jövevényszót és a vele alkotott helyneveket inkább horvát eredetűnek tartom. Ezek a következők: **Nagyatád**: Az adatközlők nem ismerték alfejezetben: – P. *Bugyák* Nagyatádon a Prokop mellett lehetett. – **Potony**: 250/76. *Lug* (K. *Lug II. Bugyak alatt Potonyi és Lakócsai út mentében*] Mf, e. Az adatközlők szerint a név magyar jelentése 'erdő'. – **Simonfa**: 178/74. *Bugyás-horó* Ho (SMFN. 553, 709, 823). Két falu (Gyugy és Tarany) helynevei között viszont olyanok is előfordulnak, amelyeket szlovén nyelvűeknek tekinthetünk. Ilyenek a **Gyugy** névanyagában található *Tolaji ut* és *Topola* névadatok, továbbá **Tarany** községből a *Gabre* : *Gabrák*, *Liptya* és a *Topolgya* : *Topolgyai-dülő* : *Toporgyai-főd* földrajzi nevek.

Tarany bel- és külterületi elnevezéseit gyűjtő munkatárs, a közzétevő és az adatközlők érdeméből SMFN.-ben zárójelben az is megtalálható, hogy a 219/33. számú *Trata* belterületi név vend nyelvű. Ezzel az elnevezéssel kapcsolatban, amelyet a *tráta* földrajzi köznévre lehet visszavezetni, Guttamann Miklós egyik – konferencián elhangzott, majd nyomtatásban is napvilágot látott – kitűnő írásában teljes mértékben meggyőzött arról, hogy a *Tráta* belterületi elnevezés szlovén eredetű. A kellően részletes, mintául szolgáló fejtegetése a következő: „A két-nyelvű muravidéki magyarok számára a *tráta* szó jelentése nem okoz gondot,

hiszen mindenki tudja, hogy a szlovénben a jelentése 'gyep, rét, füves terület'. A szó jelentése azonban színmagyar települések nyelvében is adathozható *tráta* ~ *tráto* alakváltozatokban. Az utóbbi szóalakban már érvényesül a tipikus nyelvjárási jelenség, amikor az *á* utáni szótagban *o* hangot ejt a beszélő, tehát a *tráta* helyett a *tráto* alakváltozatot, amelyet a szaktudomány *á* utáni *o*-zásnak nevez. Az utóbbi adatot szülőfalum, Nárái nyelvéből jegyeztem fel áldott öregjeink, hajdani adatközlőim nyelvéből. »*Tráto ott minden. Trátán nem lehet semmit e tenni*« – mondták adatközlőim. Ezek a jelentések kötődnek az eredeti szlovén jelentéshez, azaz a gyepek, rétek szavakhoz, de a magyar nyelvű beszélők, a magyar lakosság ezt a művelési formát, illetőleg jelentést bővítette, miszerint az 'elhanyagolt, nem művelt, gondozatlan földet, területet' foglalja magában. [...] Ez újabb bizonyíték arra, hogy a magyar befogadott sok idegen szót, amelyek regionális vagy össznépi szinten gazdagították a magyar lexikológiát» (2008: 141).

Amióta megjelent a *Vas megye földrajzi nevei* című értékes kiadvány, azóta különösen ismert, hogy e legnyugatibb megyénk jó néhány településén német, horvát és szlovén nyelvű helynevek is elég nagy számban fordulnak elő. Guttman Miklós idézett írása mellett ez a körülmény adta az ötletet ahhoz, hogy legalább egy-két szlovén (vend) adatot is bemutassak ezekből. Ilyenek például a következők: **Apátistvánfalva:** 146/21. sz. *Csërno mlákë* [C. *Czerne Mlaka* P. *Csrna Mlaka*] Mf, e. Sokszor nagy tócsa keletkezik. 146/45. *Gyertyányos* : sz. *Gáborgyá* [K. *Gyertyános*] Ds, e. Sok a gyertyánfa. – **Kétvölgy:** 149/19. sz. *Rasztyá* [K. *Hegy d*] Ds, e. Az uralkodó fafajtáról. 149/35. sz. *Gláfkë* : sz. *Glaftyá* [C. *Glavke*, sz. *Glánke*] Ds, e (VSMF. 392, 397). Itt kell megemlítenem egyrészt, hogy a szlovén (vend) nyelvű névadatok számát tovább lehetne növelni, másrészt pedig azt, hogy a Somogy és Vas megyében följegyzett vend földrajzi nevek kisebb-nagyobb különbségei főként az egyes helyi nyelvjárások sajátásaival függnek össze. Ehhez azt szeretném hozzáfűzni, hogy például az egyes helységek nemzetiségi összetétele, településtörténete közrejátszott abban, hogy – Somogy és Vas megyében egyaránt – az ottani szlovén földrajzi nevek egymáshoz viszonyítva milyen mértékű nyelvi-nyelvjárási egyezést és eltérést mutatnak.

A fentiekben bemutatott és elemzett szlovén példákhoz még egy kiegészítést szeretnék hozzáfűzni. A VMFN.-ben jó néhány olyan település található, amelynek horvát és szlovén eredetű helynevei vannak. A Szombathely szomszédságában található Nárái, amely Guttman Miklósnak szülőfaluja, ezért természetes, hogy történelmi múltja, néphagyományai és nem utolsósorban tájnyelve igen régóta foglalkoztatják. Egyik írásában például a falu régmúltjára, családneveire, néprajzi értékeire is kitérve, néhány helynévben megőrzött horvát és szlovén hatások nyomait kutatta. Ilyen jövevényszó például a *mocsola*, amelyről a VMFN.-ben Nárái adatai között ezt találjuk: 42/56. *Mocsola* [C. *Sósutján kívül mocsola* K. ~] Vö, I, e. Disznólegelő volt (168–9). Vas megyében külterületi névként többfelé is előfordul a *Mocsola*, ennek pedig szlovén megfelelője *Močvirje*. Írásában a szerző – a magyar nyelvterületen alighanem ritka és figyelmet érdemlő – több szláv eredetű lexémát és szókapcsolatot is vizsgált (l. részletesebben Guttman 2002). Jó lenne, ha hasonló névadatok és kifejezések közzétételére és elemzésére több kutató is vállalkozna.

4. A tót népnévvel keletkezett helynevek

A SMFN.-ben **Bábonymegyer** külterületi nevei között két olyan példát találtam, amely a hozzá kapcsolódó népi magyarázatban föltehetően szlavóniai kaj horvátokra és/vagy szlovén lakosságra utal. Ezek a következők: 55/59. *Tótország-fődek* [P. Toth Országának]. A községbe költözött szlávok kaptak itt földet és 55/109. *Tót-hegy* [C. K. P. ~] Do, sz, l. Régen csak szláv családok laktak itt (SMFN. 202). A kérdés az, hogy vajon melyik szláv népre, népcsoportra vonatkozik a szóban forgó külterületi elnevezések *tót* névrésze. Ennek eldöntéséhez fogódzót nyújthat a *tót* lexéma jelentéseinek figyelembevétele, magyarázata.

A *Tótország* földrajzi név *tót* előtagjának több jelentése is ismert, amint a TESz.-ben olvashatjuk: „J: A) fn. 1. 1121/1420: ’szláv személy; Slawe’[...] 2. 1800: ’szlovák személy’; Slowake’ [...] B) mn. 1. 1240: ’a szlávokra jellemző, tőlük származó, rájuk vonatkozó; slawisch’ [...] 2. 1800: ’a szlovákokra jellemző, tőlük származó, rájuk vonatkozó; slowakisch’ (TESz. 3: 951) [...] Az egyes, önálló államiságú szláv népek (orosz, lengyel, cseh stb.) nevének a magyarba való bekerülése folytán a *tót* jelentése főként azokra a szláv népekre szűkült, amelyek magukat *slověne* néven nevezték: a szlavóniai kajhorvátokra, a szlovénekre és a szlovákokra. További, lényegében a 19. században állandósult jelentésszűkülés eredményezte a csupán szlovákokra vonatkozó jelölést” (TESz. 3: 951–2). A MNL.-ban pedig ezt találjuk: „Tótország: *Szlavónia* régies, egykor közjogi nyelvünkben még a múlt században is használt megnevezése” (5. 1982: 329).

Szita Lászlónak a Somogy megyei nemzetiségek hazánkba településének történetét feltáró könyvében Bábonymegyer nem fordul elő, a SMFN.-nek a falura vonatkozó bevezető részéből viszont kiténik, hogy hivatalos neve *Koppánymegyer* és *Nagybábony* községekből alakult ki (SMFN. 200). Arra vonatkozóan nem találtam adatot, hogy honnan, mely vidékről kerülhetett valamilyen szláv nyelvű lakosság a községbe, vagyis mivel függ össze a szóban forgó elnevezés.

A *Tótország* névre és az általa jelölt területre a *Magyar néprajzi lexikonban* azt találjuk, hogy Szlavóniának régies, még a 19. században is használt elnevezése volt (MNL. 5. 1982 : 329). A horvátság pedig a Dráva és a Száva közötti területre vonatkoztatva „a 17. századig saját maga megnevezésére használta a *slovene* népet, és ennek megfelelően magyar elnevezésük *tót* volt” (MNL. 5. 1982: 55). Mindezek alapján elképzelhetőnek tartom, hogy Bábonymegyer egyik külterületi elnevezése, a *Tótország* és a hozzáfűzött népi közlés az egykor Szlavóniából áttelepült horvát lakosokkal hozható összefüggésbe, mégpedig azokkal, akiknek föltehetően Bábonymegyer azon területén lehetett földje, birtoka, amely *Tótország*, illetőleg *Tót-hegy* külterületi névként maradt fenn a községben. Azt azonban – történeti adat híján – nem tartom valószínűnek –, hogy egykor szlovákok kerültek Bábonymegyerre, mint például a környékén található helységek (így pl. Tab és Torvaj) esetében, ahová viszont szlovák lakosság költözött (l. részletesebben Szita 1983: 20–3, 39). A szlovák nyelvű földrajzi nevek vizsgálata nem tartozik ugyan ezen dolgozatom tárgykörébe, a *tót* népnév ’szlovák’ jelentése miatt mégis felsorolom azt a néhány névadatot, amelyet SMFN.-ben találtam.

A Somogy megyébe történt szlovák bevándorlásoknak egy-két településen nyelvi nyoma is maradt. Ezek a következők: **Bedegkér**: *Bedeg* ; *Kér* : *Bedegkér* [K. *Bedegh* ; *Magyarkér* P. *Bedeg* ; *Tótkér*] 1939-ben egyesült Bedeg és Magyarkér községekből. [...] A szomszédos községekben a kérieket „tótok”-nak, a bedegieket *politikusok*-nak nevezik. [...] 68/27. *Koszytelék* : *Templom-dülő* [K. *Szentegyházi d P. Szentegyházi d* vagy *Koszytelik*] Ds, sz. Régen ezen a területen templom állt. 68/34. *Krátyina* [P. *Rövid földek dülője* vagy ~] Ds, sz – **Torvaj** [C. K. P. *Torvaj*] – A szomszédos községekben a falu lakóit az alábbi mondókával csúfolják: *Nye Torvaj, Tab, Zalu – Három kényeretlen falu*. [...] 54/36. *Dolënka* Ds, sz 54/64. *Rubonyai-ódal* : *Rubonya* [C. K. *Rubonyai*] Ds, sz 54/66. *Koszaniháj* : *Kaszált-erdő* [C. *Kaszás* K. *Kaszált erdei r P. Kaszás d, sz*] S, sz, r (SMFN. 199–200, 233–4).

5. Egy-két vitatható besorolású község

Már a múlt században folytatott, különböző szempontú kutatások (így pl. Kogutowicz Károly lentebb idézett vizsgálódásai) is foglalkoztak a török hódoltság utáni, Magyarországra történt betelepítésekkel. Ennek során több nemzetiség került Somogy megyébe, mégpedig a törökkel folytatott csatározásoktól sokat szenvedett Külső-Somogy területére is. Somogynak ezt a vidékét – más tájegységeihez viszonyítva – nagyobb mértékben érintették a betelepülések. Ezek azzal függnek össze, hogy a török megszállás kora Külső-Somogyban – miként hazánkban sokfelé – emberéletben, az anyagi és szellemi kultúrában nagy veszteségeket okozott. Király Lajos – Kogutowicz kutatásaira hivatkozva – erről a következőket írta: „A törökdúlás idején ennek a vidéknek az eredeti magyar népessége szinte teljesen elpusztult. A törökök nyomában a völgy menti községekbe nagy számban telepedtek le balkáni délszláv csoportok. A vidék idegen nyelvű telepeit Kugotowicz Károly a következőképpen sorolja fel: »Somogyvárt még a török időből maradtak rácok (iflakok), később németeket telepítettek ide. Tót, illetőleg sokác lakossága volt Tótygyugynak, Tótszentpálnak, Lengyeltótinak, Buzsáknak, Varjaskérnek, Táskáknak, Boronkának, Osztopánnak, Pusztakovácsinak, Gadánynak, Kisberénynek. Németek kerültek Marcaliba, Bizére, Mesztegnyőre, Vámosra, Gadányba« (Dunántúl és Kisalföld írásban és képen, 192) A török kiűzése után az ortodox vallású rác telepesek visszaköltöztek a Balkánra, a római katolikus horvátok pedig lassan elmagyarosodtak. Legtovább (a 19. sz. végéig) Buzsák, Somogyszentpál és Táska lakossága őrizte meg eredeti nyelvét és szokásait, ez a néhány község néprajzi szempontból ma is külön csoportot alkot. A felsorolt községekben ma csak a földrajzi nevek és a személynevek emlékeztetnek az egykori délszláv telepesekre” (2003: 24).

Itt említtem meg, hogy néhány település népességtörténete egyáltalán nem vagy csak részben támasztja alá Kogutowicz megállapításait arról, hogy milyen nyelvű lakosság költözött a szóban forgó helységbe. Így például a szakirodalmi hivatkozásban felsorolt községek közül **Boronka** földrajzi nevei között déli szláv (horvát) névadat nincs, talán a 86/21. számú *Gajcs* : *Gajcs-puszt*a névadat lehet

kivétel (vö. SMFN. 278–9). Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen Szita László kutatásai szerint ez a község a török hódoltság utáni (délszláv és német) bevándorlások során is színmagyar falu maradt, továbbá népességtörténete alapján **Kisberény** nem sokác, hanem inkább szerb településnek számított (vö. 1993: 8, 33). Természetesen a hét-nyolc évtizeddel ezelőtti kutatások a mainál jóval kevesebb forrásra tudtak támaszkodni, mint napjainkban. Kogutowicz munkájában bizonyos módosításra szoruló megállapítások minden bizonnyal ezzel magyarázhatók.

Mivel egyes forrásokban, dolgozatomban pedig néhány helynévhez kapcsolódóan az *illír* népnév olykor előfordul, hasznosnak látszik pontos jelentéseit megadni. A TESz. 2.-ben erre a következőket találjuk: „*illír* 1816: [...] J.: A) fn. 1. 1816: ’< a 18. század második és a 19. század első felében, főleg a horvátok szóhasználatában > délszláv ember; [...] 2. 1836: ’indoeurópai nyelven beszélő ókori nép tagja, illír ember; Illyrer, Illyrier ’ [...] A) 1. jelentése azzal függ össze, hogy a délszlávok egy része az ókori Illíria területén él” (1970: 201).

Szita László *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században* című könyvéhez Szili Ferenc írt Előszót, amelyben például a következőket fogalmazta meg: „E tanulmány a horvátok, szlovákok, németek betelepülésének és betelepítésének történetét tárgyalja Somogy megyében a török megszállás megszűnésétől a XIX. század közepéig. A téma azért is fontos, mert sem részlet-tanulmány, sem összefoglaló munka még nem tárgyalta a nemzetiségek történetét e régióban. – Somogy megye népessége döntően magyar volt, de a XVIII. században a települések egyharmadába különböző nem magyar népcsoportok kerültek, s a XIX. század közepéig vezetett vizsgálataink szerint a horvát, bosnyák, bunyevác, sokác, vend, szlovák és német lakosság számban, gazdasági erőben, kultúrában fejlődött. Sokrétű kapcsolat alakult ki a magyarsággal, s minden téren hatottak egymásra. Somogy megye története ennek a szláv és német populációnak a története is” (Szita 1993: 3). Szili Ferenc itt idézett véleményével teljes mértékben egyetértek, hiszen amint az például a Somogy megyei déli szláv földrajzi nevek nyelviségének általam végzett vizsgálatából kitűnt, Szita László könyve számomra is jól hasznosítható feldolgozást jelentett.

Tolna megye

Néhány település nyomokban fennmaradt szerb helynevei

Báta: 108/176. *Dolĕa* [P. *Dolinai* vö] Doo, Vö, sz. A Báticaszék határában levő Dolinával határos terület. 108/220. *Mártinca* [C. K. P. *Martincza*] S, sz. ÉNy-ról határos a szomszédos Báticaszék hasonló nevű dűlőjével és patakjával, DNy-ról Dunaszekcső ugyanilyen nevű patakjával. – **Báticaszék:** 107/289. *Mártinca* [... K. *Martinca*] Vö, sz. A dunaszekcsői határ felé húzódó völgy. Ott ugyanilyen nevű dűlőben folytatódik. 107/303. *Dolinapuszta* [Hn. ~] [...] Egykor az azonos nevű birtok gazdasági központja a szokásos majorsági épületekkel. 107/304. *Dolina* [C. P. K. ~]. 107/309. *Dolina* : *Dolinai-árok* Pa. Dunaszekcső és Bár között ömlik a Dunába. – **Dunaföldvár:** 29/201. *Tót-vögy* : *Nagy-Dolinka* [...] Vö, U. A dolinka

nevet régi tót lakosai adták. A löszmélyút déli része lakott. 29/339. *Kis-Dolënka* Ú. Keskeny út az Alsó-révút és a Burgundia között. – **Dunaszentgyörgy:** *Dunaszentgyörgy* : *Szentgyörgy* [...] P. szerint a régebbi neve „a mohácsi vész előtt *Tolna Szent György*, egy része *Ráczt. György*”. 42/162. *Nasica* [C. K. P. ~] Mf, sz, r. P. közlése szerint ingoványos, mocsaras rét. – **Grábóc:** *Grábóc* : n. *Kravic* [C. K. P. Hn. *Grábóc* P. közöl *Grábovác* alakot is: „ugy hírlík, hogy ezelőtt régente Grábovácznak hívták – miután G. N. e. Rácztok lakták.”] [...] A hagyomány szerint a község eredeti neve *Garáb* volt, és a mai Garáb-dűlőben volt az eredeti helye. Mivel ez a török hódoltság idején elpusztult, az 1720-as években Bajorországból, Schwarzwald környékéről hoztak német telepeseket. 1945 után fölvidéki és bukovinai székely lakosok jöttek a kitelepített németek helyére. 78/74. *Milovác* : n. *Milovac* [C. *Milovác* K. *Kedves*] S, e 78/80. n. *Milovac* *erstik* Ds, sz, e, r – **Györe:** 75/17. *Mocsila* : n. *Mocsila* [P. *Mocsolya* : *Mosolya*] F. Régen kimélyítették, és itt mostak az asszonyok. 75/90. *Polozna* [P. ~ r] Rossz, bűdös a levegője, olyan, mint a poloznáé (‘záptojásé’). – **Kisvejke:** 67/6. *Buzsák* [*Rákóczi Ferenc u*] U 67/35. *Mocsilla-fenek* Doo, sz 67/82. *Millin gödre* [C. *Millinggödre* P. *Millángödre* K. ~] Ds, sz. P. közlése szerint: „itt bizonyos Milos nevű rácznak volt tanyája”. – Sárpilis: 105/48. *Mocsola* : *Mocsola-hát* [K. *Mocsolás hát* P. *Mocsola hát*] S, sz – **Sióagárd:** 97/123. *Bara* [K. ~] Mf, V, S, r. A falu alatti keskeny rét. – **Szakcs:** 44/4. *Grablina* [*Toldi u*] U. A Grabliki-dűlő folytatása. 44/73. *Csád* [C. K. P. *Grablik*] Ds, sz, szö. 44/88. *Isfinca* [C. *Issintza*] Ds, sz, valamikor legelő volt. 44/176. *Prekoc* : *Prekodolica* [C. K. *Dombóvári utra d*] Ds, sz – **Szálka:** 101/43. *Felső-erdő* : n. *Overvald* [C. *Oberwald* : *Zernadolina*] Ds. e 101/47. [C. *Velika Szálka, Kirchof*, pa]. 101/48. [C. *Almáscher Illinadolina* : *Almáscher Páklosi*, pa]. 101/61. *Malomárok* : n. *Milkrover* [C. *Radivojac*] Á, Pa. Vize valamikor több malmot is hajtott. 101/63. [C. *Rastig*, ú] 101/66. *Bozsidolina* : *Isten völgye* : n. *Postolne* [C. *Bozi dolina* : *Bozsedolina* K. *Isten völgye* P. *Bozsedolina*] Vö, sz, l, e, szö 101/75. [C. *Naverdolina*] Ú. 101/82. [C. *Almasitz*] Ú 101/84. n. *Mécskerhutervéh* [C. *Malaszalka*] Ú. Mőcsény felé vezet. 101/87. *Bükkös* : *Bukovác* [C. *Bukovac* K. *Bükkös* P. *Bukovác*] Do, e. Többségében bükkfák alkotják. – **Tamási:** 14/209. *Martinca* [C. K. ~ Hn. ~ *puszta*] M. A Béke Tsz majorja, régen pedig uradalmi major volt (TMFN. 102, 160, 162, 225, 228, 237–8, 240, 316, 318, 342, 344, 365, 366, 367, 456, 478, 479, 497, 515, 516, 521, 522).

A fenti helynevek – főleg a baranyai, de még a somogyi névadatokhoz viszonyítva is – csekély száma a Tolna megyébe települt szerbek be- és elvándorlásának körülményeivel függ össze. Ezzel kapcsolatban Szilágyi Mihály a következőket fogalmazta meg: „A török hódoltság idején és a XVII–XVIII. század fordulóján megyénk számbavett lakosságának nagyobbik fele rácokból állt. Többségüket a törökök telepítették le [...] A törökök számos kedvezményt nyújtottak a katonáskodó rácoknak, de a magyar király is segítette őket: 1696-ban felmentette őket az adó- és porcióadás kötelezettsége alól. [...], A felszabadulást követő legrészletesebb 1696. évi népesség-összeírás 459 rác családra terjedt ki. Palánkon 58, Grábócon 34, Tolnán 29, Pakson 28, Ozorán 25, Döbrökön 15 rác családot számláltak. Ezenkívül a lakott települések majdnem mindegyikében a magyarok szomszédságában néhány rác család is élt” (1983: 49–50).

Szilágyi az 1715. évi országos összeírás adatait táblázatokban mutatta be, arra is kitérve, hogy Tolna megye települései közül melyekben és milyen összetételben lagnak nemzetiségek. Erre a következő adatokat kapta: a tisztán ráclakta (Berekalja, Cikó, Majos, Sióagárd és Szálka), a magyar-rác lakta (Apar, Bata-szék, Bonyhád, Mányok és Medina) és a magyar-, német- és ráclakta helységek (Szekszárd és Tolna). Ezt követően pedig ezt állapította meg: „Összegezve a bemutatott táblázatok adatait, azt látjuk, hogy 1715-ben Tolna megyében 150 rác háztartást számlálnak, s ez a megye adózó háztartásainak 11,4 százalékát teszi ki” (Szilágyi 1983: 52).

Egy tíz évvel későbbi fölmérés szerint Tolnában a rácok létszáma némileg csökkent, a bevándorolt németeké viszont növekedett és a magyar lakosság részaránya lett a meghatározó. A munkaerőhiány miatt azonban további betelepítésekre is szükség volt, ugyanis például: „A Kalocsai Levéltárban fennmaradt valomások szerint Tolna megye nem annyira a török, hanem a kuruc háborúk miatt néptelenedett el” (Szilágyi 1983: 58). A **rácok** elvándorlása, az említett történelmi események természetesen nagymértékben közrejátszottak abban, hogy Tolnában igen kevés déli szláv (szerb) eredetű helynév maradt fenn, ezzel szemben viszont inkább a szerbek elvándorlását megőrző, rác népnévvel keletkezett bel- és külterület nevek száma tekinthető jelentősnek.

Hogy a fentiekben bemutatott szerb eredetű földrajzi nevek ismerete és vallatóra fogása bizonyos esetekben hasznos, eredményes lehet, arra jó példának tűnik a Grábóc kisközség nevéhez kapcsolódó, a Pesty Frigyes-féle 1865. évi gyűjtésből származó, a néphagyományban megőrzött *Grábovacz*, illetőleg *Garáb* változatnak az elemzése, vallomása. Ezt meggyőzően igazolja Kiss Lajosnak *Grábóc* nevének eredetével kapcsolatos magyarázata: „[...] A R. *Garáb* névváltozat pusztá szn.-ből keletkezhetett magyar névadással. [...] Az alapjául szolgáló szn.-hez l. *Garáb* szócikkét. A betelepülő szerbek a magyar *Garáb* helynevet a szerb-horvát nyelvtérületen gyakori *Grabovac* [tkp. ’gyertyános’] hn.-hez hasonlították. A szb.-hv. *Grabovac*-ból való a mai *Grábóc* alak” (FNESz. 1. 1988 : 530). A szerbek Grábócra történt bevándorlására és a falu egykori jelentőségére utalnak a fentiekben már felsorolt helynevek: 78/12. *Rác temető* : *Szerb temető* : n. *Rackerihóf* 78/13. *Rác templom* : *Szerb templom* : n. *Rácén kirhē* Ép 78/14. *Zárda* : *Szerb zárda* : n. *Rácék-lószter* Ép. Most tbc.-szanatórium (TMFN. 265).

A **rácok** (szerbek) bevándorlása föltevésem szerint a németek betelepülésénél régebben lehetett. Föltevésem szerint a 18. században, miként Tolna megye szerte szinte kivétel nélkül mindenütt, a szerbek egy része Grábócról is elköltözött. Ezt mutatják a felsorolt, a rác névvel keletkezett belterületi nevek, valamint az is, hogy **Gráboc** névadatai között csupán egyetlen szerb eredetű fordul elő (78/74. *Milovac*), amely valószínűleg családnévre vezethető vissza. Amint a falu népességtörténetéből kitűnik, a 18. század húszas éveiben németek települtek be, 1945 után pedig bukovinai székelyek. A kisközség életerejét, hagyományörzését jól mutatja az a tény, hogy egyes szerb szokások hosszú ideig megmaradtak. Ilyen régi hagyomány az, hogy búcsújáráhely volt. Ennek nyoma maradt például Véménd egyik helynevében: 193/144. *Cikói út* : *Cikó út* : n. *Cikore Vék* ’Zickoer Weg’ : szh. *Cikovszki pút* ’Cikovski put’ Erdei út *Cikó* : *Zicko* : szh. *Cikov* felé.

– A. sz. ezen az úton vonult a németiség körmenete a Tolna megyei Cikóra Flórián-napkor a tűz védőszentjének ünneplésére. A szerbek Péter és Pálkor (szh. *Petrovo*) zarándokoltak a grábóci kolostori búcsújáróhelyre.

Grábóc lakóinak száma, amint az 1981-ben napvilágot látott *Tolna megye földrajzi nevei* című kiadványban megtalálható, 496 volt (vö. TMFN. 365). Az ottani lakosság lélekszáma azóta – több okból is – csökkent. Ezért is látszik igen meglepőnek, hogy Péter-Pálkor (szh. *Petrovo*) a grábóci búcsút még az 1980-as években is megtartották, sőt talán másodvirágzását élte. Ezzel kapcsolatban ugyanis Kiss Mária a következőket írta: „Az utóbbi évtizedekben lett országos (és országon túli) vonzási köre a Tolna megyei Grábóc Péter-napi (*Petrovo*) görögkeleti vallású búcsújának. Korábban jórészt a Tolna és Baranya megyei szerbekre gyakorolt vonzerőt. Napjainkban a szerbek mellett horvátok (sokácok és bunyevácok), valamint magyarok is látogatják. E búcsú társadalmi méretei vetekszenek a szentendrei Preobraženska-templom augusztus 19-i búcsújával” (1988: 123). Hogy napjainkban él-e még ez a régi gyökerű, a helyi közösség összetartását, vallási hagyományaihoz való ragaszkodását mutató szép szokás, nem tudom, de azt igen, hogy örvendetes volna, ha még napjainkban is őriznék.

IV. Horvát és szerb helynevek nyelvi-nyelvészeti és névtani vizsgálata

A) Nyelvészeti és névtani szempontú elemzések

1. Mint ismeretes – a korábban megjelent földrajzinév-gyűjtemények után – 1982-ben látott napvilágot a kétkötetes Baranya megyei helynévtár. Mindazok számára, akik tanulmányozták, alaposan átnézték ezt a rendkívül gazdag anyagú kiadványt, hamarosan kitűnt, hogy igen sok szempontból használható föl a különböző célú tudományos kutatásokban. Úgy vagyunk vele, hogy más szakterületről említsek egy példát, mint *A magyar nyelvjárások atlaszával*: sokan dicsérik, de nemigen használják. Az örvendetes nagyszámú megyei és járási helynévkötetek szintén értékes, megbízható, bőséges névadatot tartalmaznak, és mégis elég kevesen mérténeken belőlük. Jó lenne, ha mindez megváltozna.

Az utóbbi időben a Baranya, Somogy és Tolna megyei helynevek különböző szempontú vizsgálatával foglalkozva, módomban volt a baranyai névgyűjtemények forrásértékű adatainak gazdagságáról meggyőződni. Így például ezen dolgozatom témájával kapcsolatban említhetem meg, hogy a dél-dunántúli horvát és szerb nyelvű földrajzi nevek közül – néhány Somogy megyei község névanyagának kivételével – leginkább BMFN. I–II. kötetei használhatók föl a nyelvészeti, névtani és néprajzi szempontú kutatásokban. Ez természetesen abból az objektív körülményből adódik, hogy főleg a török hódoltságtól kezdődően, amint arról már részletesen szóltam, a szerb és horvát lakosság hazánkban a legnagyobb számban Baranyában települt meg. Örvendetes, hogy a Baranya megyei helynévtárak további újításokkal jelentek meg, amelyek még több lehetőséget teremtettek a különböző célú tudományos kutatásokhoz. Ezért elismerés, dicséret illeti

mindazokat, akik ebben – a tervezett munka előkészítésétől az anyaggyűjtésen át a kötetek megjelenetéséig – részt vállaltak. Nagyon jó ötlet volt, hogy a szóban forgó kiadvány tudományos értékeiről és a kutatásban való felhasználhatóságáról 1988 májusában egy Pécsen rendezett tanácskozáson több tudományterület jeles képviselői előadásokban fejtették ki véleményüket, rámutatva a baranyai helynévkötetek jelentőségére. Igen fontosnak tartom, hogy a konferencia anyaga 1989-ben a Baranyai Művelődés 3. számaként meg is jelent. Az itt található írásokat érdeklődéssel olvastam, és közülük – vizsgálódásaim nyelvészeti, névtani és néprajzi témaköréből következően – elsősorban az ezzel kapcsolatos dolgozatok anyagát, eredményeit tudtam fölhasználni.

2. Barics Ernő *A BMFN mint a szláv névtan és dialektológia fontos forrása* címmel tartott előadása is természetesen napvilágot látott. Dolgozatának bevezető részében – a kétkötetes baranyai névgyűjtemény jelentőségét kiemelve – említette meg, hogy a hazánkba került horvátok és szerbek közül minden negyedik lakos Baranyába települt, és az új környezetben évszázadokon keresztül megőrzött archaikus nyelvjárásuk vizsgálatára mégis elég kevés figyelmet fordított a nyelvészeti kutatás. Ezzel kapcsolatban például a következőket állapította meg: „a magyarországi horvátok és szerbek nyelvjárásairól pl. ez ideig nem készült áttekintő munka. Ugyancsak elenyésző számú a rendelkezésre álló, az egyes települések (községek) nyelvjárását monografikus igénnyel megírt dolgozat” (1989: 20). Meggyőzően fejtette ki azt is, hogy a földrajzi nevekben rejlő nyelvtörténeti sajátosságok feltárása és felhasználása fontos és hasznos. Ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Áttérve most már a Baranya megyei földrajzi nevek horvátszerb rétegére szükséges előrevontan megjegyezni, hogy a nevek nyelvjárási formában élnek, s mint ilyenek igen értékesek a szerbhorvát nyelvtudomány számára akár nyelvjárástörténeti, akár általános nyelvtörténeti szempontból; ugyanis a nevek jó része a török hódoltság idején, illetve a 17. és 18. században érkező szerb és horvát lakosság nyelvhasználatát őrzi” (1989: 21).

2.1. Dolgozatában Barics figyelembe vette a déli szláv nyelvekkel foglalkozó nyelvészek kutatási eredményeit is. Pavle Ivić fejtegetéseiből például a következő megállapítást idézte: „a magyarországi szerbek és horvátok nyelvjárásának ismerete nélkül nem lehet teljes képet alkotni a horvát-szerb nyelvterületről. S ami talán még lényegesebb, tanulmányozásuk sokban kiegészítheti a szerbhorvát, ezzel együtt az össz-szláv történeti dialektológia eddigi eredményeit, s hozzájárulhat néhány probléma pontosabb megközelítéséhez, esetleg tisztázásához” (1989: 21). Predrag Stefanović vizsgálódásaira hivatkozva pedig azt állapította meg, hogy a szerbhorvát dialektológia – a kérdő névmás változatai alapján – *što*, *kaj* és *ča* tájnyelvi típusokat különböztet meg, és ezek mindegyike Magyarországon is megvan, Baranyában viszont csak a *što* nyelvjárási használata jellemző az ottani horvátok és szerbek körében (l. részletesebben Barics i. m. 21).

2.2. Barics Ernő a baranyai déli szláv (szerb és horvát) dialektusok két archaikus sajátosságáról és ezeknek az nyelvjárások osztályozását érintő problémaköréről a következőket fogalmazta meg: „Az osztályozás szempontjából releváns másik két kritérium az összláv **sti* hangcsoport realizációi és a szláv *jat/jaty* (*e*) reflexei alapján az élő és történeti földrajzi nevek megfelelő adatokat szolgáltatnak a történeti dialektológia számára. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a baranyai szerbek a *kelet-hercegovinai nyelvjárást* beszélik, többségük onnan származik; a közbülső szlavóniai tartózkodást is beleértve. Ez utóbbi körülmény, egyebek mellett abban is kifejezésre jut, mint az itteni szerb nyelvjárások sajátossága, hogy a jugoszláviai kelet-hercegovinai nyelvjárásokkal szemben az összláv *sti* hangcsoport *št* reflexei mellett igen nagyszámú az *šč*-vel előforduló példa, ami egyrészt a szlavóniai, másrészt a Pécs környéki *horvátok* (bosnyákok és sokacok) által beszélt *kelet-boszniai nyelvjárások* hatásaként magyarázható” (i. m. 21–2). Fejtegetését követően pedig jó néhány szerbek lakta települést sorol föl, amelyeknek földrajzi neveiben a ’puszta, faluhely, falu’ jelentésű szláv *Selište* nyelvjárási *Selišće* változata előfordul (ilyenek pl. *Beremend, Bezedek, Borjád, Lippó, Töttös, Véménd*). Továbbá olyan ’šćakavacoknak’ nevezett horvát falvakat is megemlít (így pl. *Alsószentmárton, Belvárdgyula, Kökény, Monyoród, Szalánta* községeket), amelyeknek névanyagában ez a sajátosság más földrajzi nevekben is megtalálható (ilyenek pl. *Konopljišće, Kupusišće, Lanišće* stb.). Ezeket az déli szláv nyelvű elnevezéseket egyes települések magyar és német nyelvű lakossága is átvette (vö. i. m. 22).

Figyelemre méltó a szerzőnek az a megállapítása, amely a Baranya megyei földrajzinév-kötetek nyelvtörténeti értékeire vonatkozik: „Míg a baranyai szerbek az ún. *ije-ző* nyelvjárást beszélik, a horvátoknál az *ije-ző, e-ző* és *i-ző* változat egyaránt megtalálható, s ami még érdekesebb, főleg a történeti névanyag tartalmazza, de az élő névanyagban is számos példa található annak alátámasztására, hogy a *jaty* (*e*), vagyis az egykori közös szláv palatális magánhangzó változatai jóval gazdagabbak, mint ahogy azt a szerbhorvát szakirodalomban eddig feltételezték” (i. m. 22). Ezt követően pedig ezeket a sajátosságokat Mohács, Versend és Kásád, továbbá Dráva-menti községek (pl. *Drávasztára, Felsőszentmárton, Révfa*) helynevei alapján példákkal is illusztrálja. Nem tudok róla, hogy megvalósult volna az itteni fejezetben található, igen fontos, nagy jelentőségű és sok munkát igénylő terv, amely szerint az „adatok további és teljes feldolgozását többéves kutatási programmal kívánjuk megvalósítani” (23).

A fentiekben azért idéztem többször és helyenként hosszabban Barics Ernő fejtegetéseit, mert – orosz szakosként évtizedekkel ezelőtt nyelvtörténeti órákon a *jaty* helyén előforduló változatokról, realizációkról tanultam ugyan – a baranyai horvát és szerb földrajzi neveknek a dialektusokban fennmaradt *ije-ző, e-ző* és *i-ző* nyelvjárási változatait (horvátul és szerbül nem tudván) természetesen nem ismertem föl, ezenkívül más sajátosságaikkal is ugyanígy voltam. Ezért kutatói szerepsémnek tartom, hogy – Pesti János közreműködésével – a Baranyai Művelődés 1989/3. számához hozzájutottam.

2.3. Baranya megyében évszázadokon át sok településen több nemzetiség élt együtt. Ez a körülmény természetesen hatással volt a helyi nyelvközösségek földrajzinév-ismeretére és használatára. Így volt ez a Sásdi járásban is. Ez tette lehetővé, hogy Barics Ernő a helynevek átvételére, a jövevénynevekre kérdéskörére is kitérjen. A Hegyhát több községének (pl. *Bikal*, *Egyházaskozár*, *Hegyhátmaróc*, *Kaposszekcső*, *Kisvaszar*, *Nagyhajmás* stb.) földrajzi nevei alapján Barics Ernő olyan példákat sorolt föl, amelyeket – amint ő nevezi – a horvátszerb helynevekből vett át a magyar és a német lakosság. Ilyenek például a következők: *Bikal*: szh. *Cerik* : m. *Cërik* ~ *Cserik* n. *Cerek* 'cserfaerdő'; szh. *Šaškovica* : m. *Saskovice* : n. *Saskovic* 'gyékényes, kákás hely' – *Egyházaskozár*: *Boric* ~ *Bórics* ~ *Pórics* – *Hegyhátmaróc*: szh. *Otavica* ~ *Otovica* ~ *Odovic*. Stb. (i. m. 23–4). Itt említem meg, hogy a *horvátszerb* megnevezést más nyelvészek is használták. Így Penavin Olga is, aki a baranyai földrajzinév-gyűjtemények felhasználásával kapcsolatban jegyzi meg, mivel ezek a névtárak a 17. és 18. században a Magyarországra települt szerb és horvát (dalmáciai, boszniai) lakosságnak a nyelvhasználatát őrizték meg, ezért „[...] Baranya szerbhorvát, horvátszerb helyneveiből az új haza XVII. és XVIII. századi, majd későbbi földrajzi, gazdasági, politikai viszonyaira, a birtoklás módjára, a vidék növényvilágára (*bara-* mocsár, *cerina-* cseres, *grabina-* gyertyános, *lipik-* hárfás stb.)” (1989: 55) is következtetni lehet.

3. Dolgozatában Barics – érthető okokból vázlatosan – kitért a Baranya megyei déli szláv földrajzi nevek tipológiai vizsgálatára, névtani elemzésére is. Ennek során, mivel a megye helyneveit népiségtörténeti okokból többnyelvűség jellemzi, természetesen a magyar és szerbhorvát (vagy ahogy a szerző általában nevezi: a horvátszerb) nyelv szimbiózisát, egymásra hatását vizsgálta. Majd sorra vette a szóban forgó népcsoportok együttélésének következtében létrejött földrajzinév-típusokat, amelyekre néhány példát is bemutatott. Ezeket az alábbiakban – a tőle átvett névadatok alapján – veszem sorra.

- a) Párhuzamos, kettős névadás:
Soma-erdő (Felsőegerszeg), Bordóhegy (Abaliget, Kisvaszar), Toplica-forrás (Bános), Réka-patak (Zengővárkony); stb.
- b) Szerbhorvát szótő + magyar képző:
Mokrád 'vizenyős hely' (Bakonya, Királyegyháza); stb. [...] Ugyanebből az ősszláv, vagyis a MOK (C) palatalizált tőből keletkezett a Močilo 'kenderáztató', amely a Mocsila/Mocsilák változatban igen elterjedt a egyes etnikumú és a magyar nyelvű településeken is.
- c) Magyar szó/tő + szerbhorvát képző:
Farkašvac (Szemely, Felsőszentmárton), Risić (Áta, Kátoly); stb. [...] Sok helyen vették át a gát/gata szót (Lánycsók, Lothárd stb.)
- d) Ősszláv/horvátszerb szó a magyar nyelvre jellemző adaptációja:
Mlaka 'posvány, mocsár' – Maláka, Malaka, Molaka, Moláka variációban főleg a Dráva menti magyar falvakban mint köznévfordul elő: Drávaszerdahely, Kemse, Kovácshida, Zaláta, Markóc, Vajszló községekben.

- e) Magyar szó átvétele szerbhorvát fonetikai sajátosságok figyelembevételével:

Gerendaš (Drávasztára), Čapas, Tompa (Kökény), Toba (Nagykozár), Veliki Mali ris (Áta); stb. (l. részletesebben Barics 1989: 24–5).

3.1. Folytatásként a szerző arról nyújt áttekintést, hogy „a névadás egykori és mai indítékai milyen tulajdonnévi csoportokat alakítottak ki, elsősorban a horvátszerb névanyagban” (i. m. 25), és ezeket – gazdag példaanyag alapján – három, fogalmi tartalmuk alapján elkülönített kategória szerint mutatta be. Az alábbiakban – adataiból néhányat közölve – ezen csoportokat veszem sorra.

1. A horvátszerb eredetű földrajzi nevek jelentős része a vidék növény- és állatvilágával kapcsolatos. Ilyenek például a következők: *Cerik, Cerina, Cerje, Cerovac, Cerovina* 'cserfa, cserfamakk'; *Češljuga* 'mácsonya'; *Dubrova, Dubravak, Dubravka, Dubravica* 'erdős tölgy, tölgyerdő'; *Jasenik, Kod jaseni, Jasenek* 'körisfa'; *Jazavac, Jazovina* 'borz, borzas', *Vugunja, Vagonja* 'Oriulus sárgarigó', *Žabjak* 'békás'; stb.

2. A térszínforma helyzete, alakja, minősége, a határrész domborzata, talaja, vize gyakori névadó motívum: *Ide tartoznak például a következők: Ada, Adica, Vada, Vadička* 'vízelvezető árok'; *Dola, Dolovi, Dolac, Dolača, Dolnjak* 'völgy'; *Kotal, Kotlina* 'katlan'; *Krivo dol* 'görbe völgy'; *Kratelj, Kratina* 'rövid föld'; *Laz, Lazi* 'irtás'; stb.

3. Az egyéni vagy közös tulajdonra, tulajdonosra utaló horvátszerb vonatkozású földrajzi nevek: *Igy például a következő földrajzi nevek vannak ide sorolva: Agatičev salas* 'Agatity tanyája'; *Cvetkovičeva vodenica* 'Cvetkovics vízimalma'; *Fratarsko* 'papföld'; *Jurin dol* 'Jura völgye'; *Martinočke livade* 'Mártoni rétek'; *Pašina gušta* 'Pasa (erdő) sűrűje'; *Vlaško polje* 'Vlachok mezeje'; stb.

3.2. Barics Ernő csoportosítását alapul véve az alábbiakban olyan horvát nyelvű helynevekre mutatok be példákat, amelyekben a névteremtés indítékául földrajzi közneveknek a fentebb bemutatott kategóriáit veszem sorra. Ezzel az volt a célom, hogy a baranyai névkötetekből kiválasztott néhány helynévvel bővítssem az ide sorolható névadatok számát.

1. **Áta:** 184/1. *Kosut utca* : szh. *Vugunja* [Kossuth Lajos u] U, Fr. Régen a szh. név a falu egészére vonatkozott. A szh. név feltehetően kapcsolatban van a szh. *vuga* 'Oriolus oriolus' = sárgarigó madárnévvel, amely a mocsaras, lápos vidék fáin fészkelte. A hely lecsapolása után ez a madárfaj ezt a vidéket elhagyta. 184/15. *Vugonya* : szh. *Krcsavina* 'Krčvina' Irtás. [K12: *Vugunja*] S, sz. Erdő volt, de kiirtották. 184/17. *Vugonya-domb* : szh. *Vugonya-brijég* [K2: *Vugonya...*] D, l. 184/23. *Alsó-Vugonya* : szh. *Dólnya-Vugonya* [K2: *Vugonya...* P: *Vágonya*] Vö, sz, r – **Nagyhajmás:** 2/117. *Vrbásityka* S, men, sz; régen fűzfás terület volt. – A. sz. a *vrba* 'fűzfa' jelentésű (BMFN. I. 47, 1029, 1031). – **Drávasztára:** 293/58. *Füzes* : szh. *Vrbak* 'Vrbik' S, e. Ártéri füzes erdő. – **Felsőszentmárton:** 277/148. *Vërbak* : szh. *Vrbak* [K8: *Vërbak* K14: *Vërbák*] S, e. Jelentése fűzfaerdő. – **Mo-hács:** 223/857. *Vërbák* : szh. *Vrbák* 'Vrbak' [...] Át, e, 'füzes'. 223/886. *Fűzfa-gödör* : szh. *V(ë)rbicsina bara* 'Vrbičina bara' [K8: *Vërbitsina bara*; folyóág]

Mf, sz, kaszáló, lapos fűzfás. Korábban 'mocsár' volt, a Kanada-fok (908. sz. név) mellékága. – **Révfa**: 292/24. *Kanadás* : szh. *Vrbak* 'Vrbak' [...] S, e (BMFN. II. 494, 495, 764, 830, 833).

Itt kell megemlítenem, hogy a *Vugunja* helynévre csak egy település, a *bosnyákok* etnikai csoportjába tartozó **Áta** földrajzi neveiben találtam példát.

2. **Belvárdgyula**: 174/49. *Irtás* : *Uj szőlők* : szh. *Krcsëvina* 'Krčevina' : szh. *Szad* 'Sad' [...] Dt, sz. A *Krčevina* jelentése 'irtás', a *sad* jelentése '(szőlő) ültetvény'. – **Birján**: 164/62. *Irtás-dülő* : szh. *Krcsavinë* 'Krčevine' [K.8: *Irtás dülő*... K15: *Irtás*; sz] A *Krčevine* jelentése 'irtás'. – **Lothárd**: 163/35. *Kucsërina* : szh. *Kutyërina* 'Kučerina' [K3: *Kuthserina Balukana*; mo K 12: *Kutserina*... K8: *Kucserina*] Ds, sz. Elbeszélések szerint itt volt a falu régi helye. Szántáskor tégladarabok kerültek a felszínre. A '*Kučerina*' jelentése: 'ház(hely)'^{re} utal. – **Magyarsarlós**: 143/59. *Kërcsëvina* : szh. *Krcsëvinë* 'Krčevina' Ds, sz. Jelentése: 'irtás' – **Nagyhajmás**: 2/113. *Kutyorina* : szh. *Kutyerina* 'Kučerina' [...K 10, P: *Kutyerina*; l K10, P: *Kutyera*] Ds, sz, r. sző. – A. sz. a dülönév 'ház' jelentésű. Közeliében vízimalom állott. – **Nagykozár**: 139/29. *Rasztina* : n. *Tófel* 'Tafel' : szh. *Rasztina* 'Hrastina' [K8: *Rasztina*; l, *Zarasztinom, Zarastinom*... P: *Rastina*; l MoFnT2: *Rasztina*] S, sz. – A. sz. itt régen tölgyes erdő volt. 139/41. *Kërcsëvina* : n. *Krcsevine* : szh. *Krcsëvina* 'Krčevina' [K8: *Kercsevina, Sebzova Kecsevina, Irtás*...] S, sz – **Olasz**: 156/123. *Rasztics* [K3: *Kod Rasztinya*... *Tölggyfa*] Os, sz. A szh. *rastic* 'kis tölgy' alapján egykor tölgyerdő volt. – **Szemely**: 155/64. *Kutyërina* : szh. *Kutyërina* 'Kučerina' Ds, sz. Az itt egyedül álló épületről kapta a nevét. – **Szőke**: 177/31. [K10, T: *Kercsevina*; sz P: *Kercsavina*; sz] – P. sz. „hajdan erdő”. – A szh. *krčevina* 'irtvány, irtásföld' köznévvvel lehet kapcsolatban a név. – **Szőkéd**: 173/36. *Rasztina* : *Viszele* : szh. *Krcsëvina* 'Krčevina' : szh. *Vízélë* Dt, S, sz. E területen eredetileg erdő volt, majd az irtást követően l, sz, r. Ez utóbbira utal a *Viszele* ('Wiese') elnevezés (BMFN. I. 47, 823–4, 844, 909, 913, 943, 948, 990, 997, 1007). – **Alsószentmárton**: 317/3. szh. *Krcsavine* 'Krčevina' [K8: *Krcsevina*...] S, sz. A név 'irtásföld' jelentésű. – **Erdősmárok**: 209/68. *Krëcsëvinya* : *Bozót-föld* : n. *Krcsëvina* : n. *Ausrottfëld* 'Ausrottfeld' : szh. *Krcsëvina* 'irtásföld' Os, sző, sz. Korábban erdő lehetett, innen a neve. – **Felsőszentmárton**: 277/138. *Máli krcsënik* 'Máli krčënik' [K8: *Kercsevina*] S, sz. 'Kis irtásföld' jelentésű. – **Kásád**: 319/2. szh. *Krcsëvina* 'Krčevina' [K12: *Krcsevina*] S, ke. Régebben kenderföld volt. A név 'irtás' jelentésű. – **Kátoly**: 208/63. n. *Hënen Valltál(ë)r* 'Hintere Waldteile' : szh. *Krcsëviana* 'irtásföld' [K8: *Kercsevina*...] Do, Os, s, sz. – P. sz. „erdő volt, és kiirtatott.” – **Mohács**: 223/13. szh. *Panyëvi* : szh. *Krcsëvina* 'Krčevina' [...] S, k, részben beépített üdülőtelep, korábban 'irtásföld', legelő, szántó (BMFN. II. 274, 281, 417, 764, 931, 937).

3. **Olasz**: 156/114. *Popova bara* [K9: *Bara*] Mf, Mo, lápos, r. A szh. *Popova bara* 'pap mocsara' jelentésű. – **Szemely**: 155/68. *Cimbër-fële malom* : szh. *Cimbërova vodënica* 'Cimberova vodenica' Egykori tulajdonosáról. 155/74. *Banova* : szh. *Bánova strana* 'Banova strana' [K9: *Banova*] Ds, l. Urasági föld lehetett (BMFN. I. 909, 913). – **Alsószentmárton**: 317/51. szh. *Babina grëda* 'Babina greda' S, sz. A szh. név jelentése 'öregasszony dülője'. – **Somberek**: 201/247.

Ruzsák-malom : n. *Ruzsakszml* 'Ruzsakszmühle' : szh. *Ruzsakova vodënca* 'Ruzsák malma' [...] Ma, tulajdonosáról ; már csak a lakóház áll. – **Töttös:** 230/36. *Bék-tábla* : n. *Bék-Tóvel* 'Beck Tafel' : szh. *Bëkova zëmlja* 'Bekova zemlja' [...] S, sz. Nevét Beck nevű tulajdonosáról kapta (BMFN. II. 190, 572, 933).

3.3. Barics Ernő egy másik munkájában a Baranya és Somogy határvidékén fekvő Zselicség helyneveinek szerbhorvát rétegét vizsgálva azt állapította meg, hogy ennek a tájegységnek nemzetiségi vonatkozású kutatásaira kevés figyelem irányult, annak ellenére, hogy itt a 16–17. századtól kezdődően nagyobb számban horvátok, kisebb mértékben szerbek, majd a 18. században németek is otthonra leltek. Azzal, hogy a Somogy és Baranya megyei földrajzínév-kötetek is megjelentek, lehetőség adódott a szerbhorvát névanyag elemzésére is. A szerzőnek a zselici települések helyneveiben is sikerült olyan adatokra találnia, amelyek a szerbhorvát nyelvjárskutatás számára igen értékes hangtani sajátosságot jelentenek. Ilyenek tekinthető például a következő adat: „a *Rasztina*, *Rászta*, *Rásztovacska* (Szigetvár, Mozsgó, Horváthertelend) 'tölgyerdő' jelentésű, jelenleg szántó és erdőréssz megjelölésére szolgáló földrajzi név. A horvátszerb köznyelvi *Hrastina–Hrast* alakokkal való összevetés egyértelműen mutatja, hogy a migrációs hullámban ide érkező horvátok és szerbek nyelvjárásában (több más baranyai, somogyi horvát és szerb etnikumú csoport nyelvjárásához hasonlóan) elmarad a szölejei *h*, ami azért is figyelemre méltó, mert a horvátszerb nyelvjárások jelentős részében megfigyelhető fonetikai jelenségről van szó” (1989b: 74). Az általam már többször idézett másik dolgozatához hasonlóan (vö. 1989a: 25–6) itt is foglalkozik a helynévadás indítékaival, melyeknek három csoportját mutatja be gazdag baranyai és somogyi példaanyagon (1989/a: 75). Öröndetes volna, ha az ilyen irányú kutatásoknak folytatása is lenne.

3.4. A különböző nyelvű földrajzi neveket – az egyes településekben hosszú időn át együtt élt nemzetiségek névismerete és névhasználata tekintetében – aligha lehetne pontosabban, jobban elhatárolni egymástól, amint azt a sokoldalú, jeles kutató, Penavin Olga a Baranya megyei horvát és szerb helynevekkel kapcsolatban tette. Ezért csoportosítását teljes egészében idézem: „Ami a nevek életét illeti, természetesen nem minden délszláv eredetű község őrizte meg egyforma mértékben az egyes tájegységekre, tájékozdási pontokra, létesítményekre vonatkozó hajdani neveket. Van ahol még élnek, használatosak e nevek. Az élő nevek között több csoportot különböztetünk meg. Beszélhetünk pl. 1. olyan nevekről, melyeket csak a szerbek, horvátok éltetnek (*Vodencsica* – Németi), 2. olyanokról, melyeket a magyarok is ismernek, használnak, természetesen magyarosan ejtve a szerbhorvát és más neveket (*Górnyi komádity*, *Pod bástya* – Áta), 3. másokat a magyarok is ismernek, de nem használnak, a jelentésüket sem tudják (Kisbeszterce nevei!), 4. vannak olyanok is, melyeket a magyarok, németek is ismernek, s csak ezeket használgják – pl. Németiben, 5. ismét másokat a magyarok lefordítottak magyarra – pl. Szemely nevei, 6. de arra is van példa, hogy minden magyar névnek van szerbhorvát megfelelője, 7. egy csoportot alkotnak azok a nevek, melyek csak külterületi nevek, dülőnevek, s ezeket a németek is használgják, pl. Szőke, Pogány

községben. A kiejtés pedig a beszélő nyelvének kiejtéséhez idomul. Sok régi név azonban már kihullt az emlékezetből, eltűnt a mindennapi használatból, csak néhány húzódott meg az öregek emlékezetében, s csak alkalomadtán kerül elő az emlékezet mélyéből” (1989: 54). Itt jegyzem meg, hogy Penavin Olgának a különböző típusú földrajzi nevekre vonatkozó, az előzőekben idézett megállapításait a horvát és/vagy szerb nyelvű példaanyag kiválasztásában igyekeztem felhasználni, de ezeknek a helyneveknek az általa fölvetett, különböző (pl. a névhasználati) szempontú csoportosítására, elemzésére nem vállalkoztam.

Szabó József
ny. egyetemi tanár
SZTE